

કોઈ અજ્ઞાત વાલ્મીકીની લખેલી 'સિં.બ.'ની એક કસ્ટોડિયન પોલી નિયામની કાફીલમ્ની પુસ્તકશાળામાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ કૃતિ વિશે કોઈએ આ પહેલાં કશીની કશી કીધાનું જાણમાં નથી, એની પ્રતમાં પડી મેળાનો ઉપયોગ થયો છે તે જોતાં અને એના અક્ષરોનો વર્ણક અને કલ્પાઓની જુદાં ફાલત જોતાં આ પોલી મોકામાં મોકી વિજ્ઞાનના સત્તરમા સૌકાની સમયસ્ય લખાઈ હોવા એમ કહ્યું છે. કરેદે, છે, બોલે, રાચલે, રાજચે, કીધો, તો, જો, કહેવા, લાચું, મને વગેરેને બદલે કરઈ છઈ, છઈ, બોલઈ, રાચનઈ, રાજઈ, કીધુ, જુ, જુ, કહિયા, લાગુ, મનઈ અથવા મનિં — આવાં ભવાકૃપો એમી મને છે. આજથી લગભગ ૩૫૦ વર્ષ પહેલાંનું ગદ્ય કેવું ફવું હોતો વિશ્વાસપાત્ર નમૂનો પુરો પાઠનાની સપ્તહસ્તકૃતિ તરીકે આનું મૂલ્ય લખું છે.

સિં.બ. વિષયક આવી ઈશ્વર ગદ્યના જુદાં મધુસૂદનનું 'વિજ્ઞાનમોક્ષ' છે. શ્રી. ગોપાલભાઈ બાપે 'વિગ્નપ્રત્યક્ષ' સંપાદનના કિર્મીદલામાં પૃષ્ઠ ૩૮, ૩૯ ઉપર એની નમૂનો આપ્યો છે. એના પહેલાં એમણે સં. ૧૫૮૩ ૧૫૯૯નાં ખાતો. સં. ૧૫૫૭માં લખાયેલું ભુવનદીપતિનું ભાષાંતર, સં. ૧૫૮૨માં લખાયેલું 'સ્વાભાવ્યાસ'નું ભાષાંતર, સં. ૧૬૦૦ આસપાસ લખાયેલ 'મેદિક - સંસ્કારવિધિ'નાં પાનાંના દૃષ્ટાંતોથી જુદા ગદ્યના ફેટલાક નમૂના આપેલા છે. 'વિજ્ઞાનમોક્ષ' પછી સં. ૧૭૧૮, સં. ૧૭૨૮ વગેરેમાં લખાયેલાં ખાતોના નમૂના પણ ત્યાં આપ્યા છે.)

સફીઆં આપણે આ અજ્ઞાત ગદ્યકારની અને મધુસૂદનની કૃતિમાંથી યોગ્ય નમૂના સરખામણી માટે જોઈએ.

કુસા સૌથી - અજ્ઞાત ગદ્યવાલ્મીકી ૬ - બલી રાજ ભીજ અનેઈ
 મુકુતિ સિંહાસનિ બઈસવા આપિઈ સેવકાઈ ચુધિ પુતલી બોલી, મહારાજ
 છણઈ સિંહાસનિ બઈસઈ જે રાજ સી વિજ્ઞાપરિત્તે રાજા ઉદાર હુઈ ।
 રાજ ભીજિઈ પૂછ્યું હિરુ ઉપઈ પુતલી સી તો ---- લે કહિઈ છઈ ॥
 અવેલીવાળી રાજ સી વિજ્ઞાપરિત્તે રાજા કહઈ । એક વિચર રાઈ વિગાશે
 પુણ્ય મુકુત્યવ કીજઈ । પાતાલના પગ્ગલ લેયા । લુ પૂછ્યો ઈ જિકો મુકુત્ય

૭૯

કુંભ જે મનુષ્ય લોકાન્તે . સ્વર્ગે જિત દેવતા લોકાન્તે . તે સંત બ્રાહ્મણ
સમુદ્ધ લઈ લોકના ધીકુંભુ પુન લઈ બ્રાહ્મણ ગ્યુ । પુનઃપાઠ કરી સમુદ્ધ-
નાઈ નાઈ નામચાર કરી સમુદ્ધ તુ સમુદ્ધ પ્રત્યક્ષ રથા કહ્યું બસ મનિ
પ્રસાદ હું બ્રાહ્મણ રથા વિશ્વમાદિત્યની પુન સંપૂર્ણ ફોઈયા । રથના
આરિ ક લઈ જા વિશ્વમાદિત્ય નાઈ આમે એ રથનાં ગર્ભના અંતનાલિ ।
પરિવર્ત રથિય જે સંતિવર્ત જે રોઈ । લોકાઈ રથિય મનમાદિત્ય જિતના
કુઈ । ગીર્ષ રથિય સમુદ્ધના સંત્ય કુઈ । સુદર્ષ રથિય આતરણ
કુઈ , સંતુલી પરીણ કરી । તે રથના આખો રથ શ્રી વિશ્વમાદિત્યનાઈ
આખાં . ગુણમાદિત્ય કરના । તુ રાઈ સંત રથના બ્રાહ્મણનાઈ સમુદ્ધ ।
તુ બ્રાહ્મણનાઈ કહ્યું પુન કલમ લુ પૂછી લેલિ । તુ બ્રાહ્મણનાઈ કુદ્દેના
પૂછ્યું તુ પુન કહ્યું સમુદ્ધના સંત્ય કુઈ તે રથના ગ્યુ । કલમ કહ્યું
ભોજન કુઈ તે લગુ લોકાની લગુ કહ્યું ગાઈ આતરણ કુઈ તે
ગ્યુ પ્રસાદ બ્રાહ્મણનાઈ કહ્યું ગાઈ વિશ્વમાદિત્ય કુઈ તે રથના આખો ।
ઈમ કુદ્દેના કલમ ઉપર બ્રાહ્મણનાઈ રથનાઈ કહ્યું આતરણ કુદ્દેના
કલમ કઈ એ રથના લોકાઈ ગ્યુ ॥ પછઈ રથ શ્રી વિશ્વમા-
દિત્યનાઈ રથના આરિ બ્રાહ્મણનાઈ આખાં .

કથા - રમ શ્રી - ૬ - વળી તલઈ મુદ્દર્ષિ સકલ સામગ્રી લઈ
સિંદુનાઈ બઈલના આગ્યુ । લોકાઈ પ્રવીણની પૂજાની બોલી મહારા-
ઈનાઈ સિંદુનાઈ તુ લોકાઈ તુ વિશ્વમાદિત્ય રથના ઉદાઈ કુઈ । તે
કિયુ ઉદાઈ ॥ સંતીનાઈ રથ શ્રી વિશ્વમાદિત્ય રથના કરઈ । વિશ્વમાદિ-
ત્યનાઈ ધનુએઈ વિશ્વમાદિત્ય વિશ્વમાદિત્ય પાસના લગ્યુ સિંદુનાઈ પુન આરિ
કઈ તે લોકાઈ । કહ્યું ગાઈના લોકાઈ બિદુ પાઈએ આરિ કલમ નામચાર
કઈ તે લોકાઈ સંતુલી કરના લોકાઈ । સંતુલી કરી ગ્યુ । તુ કલમે વિશ્વમાદિ-
ત્યનાઈ વિશ્વમાદિત્ય । તે કલમે કલમ તુ લોકાઈ તુ લોકાઈ ગાઈ ગાઈ બીજ
ગાઈ વિશ્વમાદિત્ય ગીત ગાઈ કલમ ગ્યુ ગાઈ કુદ્દેના । તુ એ રથના
કઈ ન ગાઈ । પાઈનાઈનાઈ ગ્યુ । વિશ્વમાદિત્ય તે લોકાઈ ગ્યુ । તે જિત લગ્યુ
લોકાઈ નાઈ બ્રાહ્મણ નાઈ । લોકાઈ સંતી લોકાઈ કુદ્દેના સંતી ગ્યુ
તે નામચારનાઈ લોકાઈ । આખાઈ રથના લોકાઈ ગાઈ ગાઈ
લોકાઈ । પછઈ વિશ્વમાદિત્ય ગ્યુ તે સંતી નામ કરનાઈ રી । લોકાઈ ગ્યુ । લોકાઈ

લામ શાલીવાહન । તે બેડુ લેઈ ફૂલારનઈ ઘરિ રહી । લીપઈ પુત્રિઈ વિમાદ
 ગોલરી રાજસલો આવી કહ્યું । જેનઈ માંડી આવી તેનઈ સથલી જુમિ
 આવી । જેનઈ હાઠ આપ્યાં તેનઈ સથલાં મલુખદ આનંદ । જેનઈ
 કૂસા આપ્યા તેનઈ સપ્ત ધાન્ય આપ્યા । જેનઈ વિગ્ધાનર કાવિહિ
 નિરનઈ સપ્ત ધાત આવી । એતલું સંભારી રાજા હર્ષપૂર્વે રાઈ
 આપણઈ ભગરે યા । તુ એ વાત રાજા વિઠ્ઠલાદિત્યઈ માંભરી તેનઈ
 લેકયા જાણી મોકલયા પણ તે બાલક જાણઈ ઇન મનું લજ્જ કહવાં કોઈ
 આપ્યું । તું મજ કહવાઈ આવી એતલું સંભારી રાજા વિઠ્ઠલાદિત્ય રવરોજ
 પદ્માભિપુરિ પુરુષ । તુ લોકે તે હીકોલિયાનઈ જાણઈ । તુ રાજા ભગર
 બીદ્યું । તુ તે બાલક રમવાનાં દોરં રાઈ આ ભાગનાઈ પ્રત્યાપિ અજ
 ચઈ સંગ્રામ કીધુ । વિઠ્ઠલાદિત્યનું સૈન્ય ભાગું પણ ભગપુત્રનું સૈન્ય
 એ ભાગું । ઇમ જાણી સમિઈ આવી રાજા વિઠ્ઠલાદિત્યનું કટક સૈન્ય
 કર્યું । તુ રાજા સૈન્ય કર્યું જાણી રાઈ બા શિવ આરાધ્યું । વાશિષ્ઠ
 જાગિઈ રામનઈ સમૂલ આપ્યું તુ તે સમૂલ લેઈ રાજા વિઠ્ઠલાદિત્ય
 તિરઈ સૈન્ય માર્કુ સાવઈ તિરઈ લિટ્ટુ પુરુષિન પારથ્ય । તુ રાઈ
 કર્યું તામો ફૂલ । લીપઈ કર્યું આર્યો રાજાજાદીન મોકલયા । તુ
 મજનઈ સમ સંક્યું તુ રાઈ અમૂલ આપ્યું । તુ સૌ રામલી રાગિ
 થિકી વાસુદેવિ નભિઈ રામનું સૈન્ય જુલાઈયું । મદારાજ હંશુ મદાસીક
 ફૂલ તુ જાણ લિંગરોન બઈસ એ કયા સંભારી રાજા ભોજ પાડ્યું
 ગ્યું । ઇનિ મદાસીકને કયા રાજાજા : ॥ ૬ ॥ રપૂ

ઉપર્યુક્ત જમૂનાઓ ઉપરથી ગ્રૈઈ રાજાજાદીન સમાવળું
 મદા કૈટલીક વિરોજવાઓ દરાવે છે. રવૈલી ખેલો તો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત
 અપભ્રંશ દ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતરી આવતાં તદ્દત્ત અર્થે અર્થાચીન તદ્દત્ત
 રાજા કયા કયા ક્રમમાં દાઈને ઉતરી આવે છે એવી રીતે કરનારને ગાળે-
 • ગાળી કૃતિઓ એક મહત્ત્વના વિકાસકાલી માર્ગની પૂરી પાડે છે. વાળાંની
 ભાષા એકલી સફૂલી છે કે આવા માર્ગની રાજાજાદીનાં મૂલ્ય રાજાજાદી-
 • રાં સમજી રાજા.

આ બાળકો અર્થેલ સમી રાજાજાદીનાં આશાય ભાષાજાળ-
 • વાળા લોકોને દયાનમાં રાજાજાદી કૈટલીક દોષ એક સ્વચ્છ ભાષા છે.
 લેખકની પૂર્વિ વાળાંવાલા કાલની મરી, માત્ર પ્રકાશી રૂપ દરવાની છે.

એવો વાક્યો પણ વાક્ય સાદો અને કોઈ કોઈ વાળ ની બળે પ્રાપ્ત
 શબ્દોનાં જ છે, જ્યાં હોવાં વાક્યોનાં પણ કોઈલવા બાજે જ જોવા મળે
 છે. શબ્દોનો કમ બધો સીકે શાની સરલ રીતે રચાયો હોય એમ જોઈ
 શકાય છે. વાળનો પણ વાળ જ સંજોગ, સાદો અને સરલ છે. તેમાં
 પણ કોઈજાતની સાર્વજનિકતા લાવવાનો લેખકે પ્રયત્ન કર્યો નથી.
 અલંકારોનો ઉપયોગ વાળે જ જોવા મળે છે. પ્રત્યક્ષ અર્થ સીતે
 લખાય છે. વાળે સ્વયં વાક્યો પૂરાં થાય છે ત્યાં પૂર્ણવિરામનું ચિન્હ
 જોવા મળતું નથી. વાળોએના ક્રમમાં પણ સૌથીજ અસાધ્યતાની વચાવ
 છે. જે પોતોમોની આ ઉપર લીધો છે તેમાં શરૂઆતની કેરલાંક પાનાં
 ખૂંદે પણ છે. આ વાળોએનાં પ્રયત્નના એમાં છે જ નથી. વાળ
 વાળો અધૂરો સર થાય છે જે તેમાં કાળ લક્ષણ ગયા હોવાને
 કારણે કેરલાંક શબ્દો વાળે રાગે તોવા રહ્યા નથી. કવિએ કોઈ
 સંસ્કૃત શ્લોકોનાં અવાજોનાં અવાજો છે ત્યાં લેખકે સંસ્કૃત નથી
 એમ જણાઈ આવે છે. અશુભિઓ વાળો છે તે પણ અપેક્ષા અવ-
 -રણો ઉપરથી જોઈ શકાય. વાળમાં વાળ સાદા લક્ષણ શબ્દોનું
 પ્રમાણ વાળું મોટું હોવા દ્વારા કેરલાંક સુધ્ય સંસ્કૃત શબ્દો પણ
 લેખકે વાળ્યા છે.

સાદો જ આ પોતોમો કેરલાંક વાળો સાદાં પણ મળે
 છે. એમાં પદ્માવતીની વાળો છે. વાળો વાળોએ આમાં પૂરેપૂરો નથી,
 પણ વિશ્વના પંચક કથાનાં સાદો સંક્રામણો હોય એમાં કેરલાંક
 પાનાં આની સાદો શીકાયેલાં છે. ત્યાં પણ વાળો પૂરી થતી નથી,
 એવો નિશ્ચયપણે કર્યું કર્યું, પણ શક્ય નથી.

આ કવિની વાળોએમાં કોમંડરની ગૂણ વાળોએના વસ્તુ
 ઉપર આધાર રાખ્યો છે એમ દેખાઈ આવે છે. એમ માનવાનું સામાન્ય
 વાળોએની ઘટના ઉપરોત્ત એ કારણ એ પણ છે કે. સોમની વાળો લેખકે
 આખી ને આખી જ સંસ્કૃતમાંથી અને તે પણ કોમંડરની લીધી છે.

પૈદરની વાળોની શરૂઆતમાં લેખકે થોડુંક વાળો
 આકર્ષક સંસ્કૃતમાં લખામાં કરે છે, અને પછી સારી રીતે શરૂ
 થઈ જાય છે. દા.ત. 'વાળો રાગ તોજ ફલસ્થાન સર્વોત્ક્રાંતિ
 ઇન્દ્રનીલ ગુરુદેવ વજ્રધાર મહિમાવિગ્રહ સર્વ સમસ્ત રાજસક્તી

૯૨

મોલિ પાંચરાઈ વિદ્યાંસિ પરપચૂ દરીસ પાત્ર ભૂષિત । સમસ્ત અગાવલી
મહાધર મંડલીક અરસુ પંચશબ્દ વાજી અઘાગવેદ વ્યાન કરતે સ્ત્રી
મંગલિક માવ કરતી બેદીજન તામે કંવરવિ સુમુદ્ધર્ત આઠારમી પુતલી
બોલી ।

જૂના ગુજરાતી ગદ્યમાં ઐત્રિકાણે સુપ્રસલિત વાર્તાકથાનીની રચના
કારાર છે. પડોદરા યુનિ.ના ગુજરાતી વિભાગ તરફથી પ્રકાશિત 'વાર્તાક -
સંગ્રહ' માં આવાં સંસ્કૃતમય પુષ્કળ વાર્તાનો છે.

મધુસૂદનની ગદ્યપદ્યમય વાર્તામાં પણ રાહુ ગદ્ય છે. જેમકે:-
પ્રથમ પુતલી બોલી । રામ તોજ ધણિ સંધાસનિ તૈ દિસિ જે અપાર
ઉદાર્યગુણ કુણ । અગેર આગાજ્ય ન લિસિ । તુ પુતલીના બોલ સોભાસી
રામ અપાર વીરમય રુપ । રામ લોભ્યું । મુ રામ ઉદાર્યગુણ કુણ હિ ।
તુ પુતલીઈ હું । રામ તોજ તું રામ અગેર નીચ કોએ નથી । જે આપણુ
ગુણગ્રામ આરૂપી કિહિ । તુ તે સોભાસી રામ અપાર ભાજ્યુ । હું જોઈ
રહ્યું, તુ રામઈ પ્રેમ્યું । એ કિહિનું સંધારમલ હિ । તે ત્રિગુ ઉદાર્યગુણ ।
તુ રામ પ્રેમિ પુતલી કિહિ હિ, રાખતી નગરી । રામ સી ભર્તાર રાજ્ય કરિ,
ભાવ્યવેલી પરદાગી । અપાર ધણ । તીણી નગરીઈ વીજ એકે વાસિ ।
અપાર દરીદ્રી । તુ તીણિ બ્રહ્માણ દેવતા લાવનેશ્વરી આરાધી । દેવતા
પ્રસન્ન થઈ । તે જાણ - - - અમરકૂલ એકે આખ્યું - - - મૂંહનિ-અમરકૂલ
આખ્યું । તુ મિ બીગરશ્યું । હું દરીદ્રી । મારી અમરમાણ રચું મારિ - - -"

મધુસૂદનની કૃતિ ગદ્ય અને પદ્ય બેઉ અંશોવાળી એટલી
સંસ્કૃત સંપૂર્ણવ્યોજા પ્રકારની છે, એનું પદ્ય નગૂના તરીકે નીચે આપ્યું છે:-

રેસિ ઝાલે અનિ ઝોંકણાં, મોલી ઝડે અમૂલિક ધાણે;
દેસિ ભોમ તાગર રણજણ, ડાવિ મુદ્ધસૂદન તુ યમ ભાલિ - ૧૭૩

X X X

ભોમિ આ દોરુ આગલ કરી, ઘાતે રિહિ જે વાણે ધરી;
વેલા જે નર પુદ્ગલ તાણી, અલભ વેલા હુસિ અલભ ધાણી. - ૧૮૪

X X X

મોંઘરુ રા કોંજદ તાણુ, અલભ દેશ લેહનિ અતી ધાણુ,
ભીમરાઈ લેહનુ સૂલ લોચે, લે વર અંકડાં પધારિ મોંએ - - ૨૦૭

ભગલ પછી તમિલ ગણિ દેશ, તદ્દશઃ પુદ્ગલે જરવેશ;
વિઝય ચરીત્ર કિરિ લલમણ રાજ, જાની અઘિત તદ્દશરી વાજ. - ૨૨૮

X

X

X

મધુસૂદનના સર્જનમાં છૂટક પાત્રો ઉપરથી ઓ વ્યાસી ઉત્પન્ન
અવતરણ આપ્યું છે તેથી આપણને તેની આખો ફિત કુલાદેષ્ટિએ
કેવી હશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવતો નથી. ભાષા બેઠેનો સાદો છે
છતાં મધુસૂદનની ફિતમાં સૈફૂલ રાખીનું પ્રમાણ કેંક વધુ છે, એનું
પદ્ય પ્રસાદિત્ત ભગે છે. મધુસૂદનની ફિતનો હરલખા હાથ ભાગે ગરી
ત્યાં સુધી તે વિશે વધારે વિગતથી કહેવાનું રાહ્ય નથી.

